

УДК 341.223.3

ОРЕНДА ЯК ПІДСТАВА ЗМІНИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ

Паламарчук В.А., аспірант
кафедри теорії держави та права
Національна академія внутрішніх справ

У статті охарактеризовано передумови виникнення поняття оренди території, надано визначення ключовим поняттям і наведені конкретні приклади мирного врегулювання територіальних спорів.

Ключові слова: територія, оренда, держава, державна територія, користування, суверенітет, договір, правовий режим.

В статье охарактеризованы предпосылки возникновения понятия аренды территории, дано определение ключевым понятиям и приведены конкретные примеры мирного урегулирования территориальных споров.

Ключевые слова: территория, аренда, государство, государственная территория, пользование, суверенитет, договор, правовой режим.

Palamarchuk V.A. PREREQUISITE OF CONCEPT IN RENT AS ONE OF CHANGE OF LEGAL REGIME IN THE STATE

The article described the prerequisites of the concept of lease area defines the key concept and presented concrete examples of peaceful resolution of territorial disputes.

Key words: territory, lease, state, state territory, use, sovereignty, contract, legal regime.

У двадцятому сторіччі існувало багато прикладів надання окремими державами своєї території в оренду іншим державам. До яскравих прикладів можна віднести оренду Сполученими Штатами Америки частини територій Куби, Філіппін, Ісландії, Великобританії, Японії, Іспанії та інших країн, Великобританією – частини території Кіпру, Радянським Союзом – частини територій Фінляндії (півострів Ханко, Порккала-Удд) та Китаю (Порт-Артур, Дальній), Фінляндією – радянської частини Сайменського каналу; у 1997 р. закінчився строк оренди Гонконгу Великобританією, а в 1999 р. – строк оренди Панамського каналу Сполученими Штатами Америки.

У сучасних міждержавних відносинах зберігаються як чинні орендні договори між державами, так і передумови для укладення надалі договорів оренди державної території.

Однак рівень наукового опрацювання інституту оренди державної території є недостатнім і викликає в практичному плані проблеми нормативного врегулювання орендних відносин, а в теоретичному – породжує низку питань щодо правових основ укладення договорів про оренду території. Розв'язанню вищевказаних проблем може сприяти насамперед їх цілісне вивчення, глибоке теоретичне осмислення, комплексний і системний аналіз інституту оренди державної території.

У різний час до аналізу окремих аспектів проблеми оренди території у своїх роботах зверталися Ф.Ф. Мартенс, В.О. Ульяницький, Л.О. Камаровський, Л.В. Шалланд, М.О. Захаров, Є.О. Коровін, Ю.В. Ключников, Е.Д. Грім, О.М. Ладигенський, М.В. Яновський, Б.М. Кліменко, В.Е. Грабарь, Ф. Ліст, Я. Броунлі, П.Т. Мун, Дж. Маріон.

Територія є матеріальною базою функціонування будь-якої держави та основою для існування будь-якого народу, саме тому територіальні питання завжди викликали підвищений інтерес з боку держав. Інтереси дер-

жав протягом всього часу існування людської цивілізації спонукали їх як до «соціально-політичної експансії» [1, с. 174], так, власне, і до військової та економічної експансії. Саме тому змагання держав за територіальні переваги в більшості випадків приводило до конфліктів між ними, у тому числі із застосуванням зброї. Звернення держав до ненасильницьких способів скористатися іноземними територіями стало можливим лише на певному етапі розвитку світової цивілізації та міжнародного публічного права, коли людство усвідомило можливість, а згодом і необхідність вирішення територіальних проблем мирним шляхом.

Оренда території є способом тимчасового користування територією, суверенітет над якою зберігається за державою-орендодавцем, і тому оренда не може належати до способів придбання території. У цьому зв'язку викликає науковий та практичний інтерес дослідження інституту оренди державної території [23, с. 13].

Поява оренди державної території відноситься до кінця ХІХ століття і пов'язується з поступовим відходом практики передачі території у формі «застави» для забезпечення якого-небудь зобов'язання [2, с. 405]. При цьому міжнародно-правовий режим оренди території постійно розвивався й поступово синтезував у собі окремі ознаки таких інститутів міжнародного публічного права, як застава, кондомініум, відносини між федерацією та її суб'єктами, система мандатів та опіки, міжнародні сервітути, капітуляції, консультська юрисдикція, концесії (сетльменти), транзит через територію тощо.

Розглянемо вплив цих інститутів на формування оренди державної території більш детально.

Застава території є наслідком феодальних (патримоніальних) поглядів на державу, яка ототожнюється з монархом. Територія

в цьому випадку розглядається як річ, майно: «Застава території, що полягала у передачі певної частини державної території з боку держави зобов'язаної державі уповноваженій, траплялася в попередні часи так часто, як застава у приватному праві, супроводжуючи майже кожне договірне зобов'язання держави, особливо зобов'язання, пов'язані зі сплатою певної суми грошей (у договорах мирних, дружніх, іноді в третейських записах)» [3, с. 184].

Найбільш відомим прикладом застави є передача у 1803 році Швецією в заставу Мекленбург-Шверину за 1 250 000 талерів міста Вісмар із правом викупу через 100 років, тобто в 1903 році, сплативши борг разом із нарахованими відсотками. Проте через значний розмір цієї суми в 1903 році Швеція відмовилася від викупу й Вісмар так і залишився за Мекленбургом [4, с. 168].

Із наведеного прикладу можна виділити низку ознак, що стали характерними для оренди території: збереження суверенітету за державою-власником території, яка є предметом договору, тимчасовий характер, поява вперше в міжнародній практиці публічних відносин між державами поняття «орендна плата», а також особливості судової юрисдикції відносно підданих як іноземної країни, так і країни перебування [23, с. 17].

Заставу як інститут, близький за юридичною природою до оренди території, також визначають іноземні вчені, зокрема, Оппенгейм [5, с. 30]. Однак ця теза розглядається як окремий випадок у родовому понятті – «подільності територіального суверенітету», що взагалі є розповсюдженою в західній доктрині [6, с. 37].

Такими вилученнями із суверенітету, крім застави, є кондомініум, розподіл влади між федеративною владою й членами федерації, а також мандатні території й території, що перебувають під опікою [5, с. 27–33].

Зупинимось на розгляді кондомініуму. Кондомініуми виникали як із договору, так і за звичаєм у випадках, коли держави спільно завойовували територію, коли в договорі чітко не визначалися кордони, або їхнє проведення було утруднено через ті чи інші причини тощо: «Та чи інша державна область може підлягати роздільному чи нероздільному верховенству двох чи декількох держав (condominium). Так, Пруссія і князівство Ліппе володіли спільно містом Ліппштадтом» [7, с. 135]. Юридична сутність кондомініуму полягає в такому – відносини між співвласниками можуть бути встановлені в подробицях за згодою між ними. Якщо ж цього немає, то кожний може користуватися річчю, оскільки вона перебуває в суспільному користуванні, не завдаючи шкоди іншому. Розпоряджатися ж нею, а в тому числі і відчужувати її, можливо тільки щоразу за згодою між учасниками співверховенства [8, с. 133, 134].

Федеративна держава існує як держава разом з державами – членами федерації, що входять до її складу, тому очевидно, що різні території окремих держав-членів є в той самий час у своїй сукупності територією федеративної держави. Це становище є наслідком

того, що права суверенітету розділені між федеративною державою й державами-членами.

Підмандатні території і території під опікою характеризуються тим, що, по-перше, ці території ні в якому разі не розглядаються як власність держави, що здійснює управління, а виключно як власність народу, який населяє цю територію; по-друге, що впливає з першого, керівна влада не має права розпоряджатися цими територіями: продавати, уступати й таке інше третій державі; по-третє, управління здійснюється виключно від імені міжнародної організації – Ліги Націй та ООН відповідно, перед яким керівна влада повинна щорічно звітувати [9, с. 118, 119].

Як вже зазначалося вище, іншими правовими інститутами, близькими за правовою природою до оренди, є міжнародні *сервітути, капітуляції, консульська юрисдикція та концесії*. Зупинимось на них.

Міжнародні сервітути (повинності) полягають або в тому, що держава добровільно обмежує повне застосування своєї територіальної влади у відомому напрямі, або ж у тому, що її примушують у межах своєї території допускати такі дії чужої держави, які вона могла б відкинути без існування сервітуту. Перший рід сервітутів полягає в нездійсненні чого-небудь (*in non faciundo*) і має негативне значення, другий рід має позитивний характер і полягає в допущенні відомої дії (*in patiundo*) уповноваженої на те держави [10, с. 226].

Сутність режиму *капітуляцій* (від слова «капітули» – «статті») проявляється в наданні іноземцям особливих прав і привілеїв, зокрема таких: звільнення їх від сплати податків, надання їм права безмитної торгівлі у виключенні їх із-під юрисдикції місцевих судів, розповсюдження на них консульської юрисдикції тощо. Перші договори про консульську юрисдикцію були укладені між Оттоманською імперією з Францією (1535 року) та Англією (1580 року) як рівноправні договори, так як на думку мусульманського світу, європейці недостойні бути судимими за законами «священного корану». Однак ще до кінця XVIII століття режим капітуляцій перетворився в могутній засіб для захисту та реалізації інтересів західних держав на Близькому Сході [11, с. 34].

На думку іноземних авторів, в умовах капітуляційного режиму суверенна держава згідно з договорами та звичаями передає частину своїх суверенних функцій іншій державі. Після першої світової війни навіть самі західні держави формально вимушені були погодитися, що система капітуляційних договорів не відповідає принципам міжнародного права [12, с. 325–326].

Консульська юрисдикція відбилася в оренді території у тому сенсі, що посадові особи держави-орендатора уповноважуються здійснювати свою кримінальну, цивільну та адміністративну юрисдикцію як над співвітчизниками, так і в окремих випадках над місцевими жителями, зокрема, як на території орендованих військових баз, так і поза ними.

У випадку з *концесіями (сільментами)*, щоб уникнути змішання понять, доцільно відзначити, що ми маємо на увазі не дозволи на

розробку корисних копалин, будівлю залізниць, прокладку кабелів і таке інше. Мова йде про особливі території для поселення іноземців у Китаї, що з'явилися в 1842 році, тобто після першої англо-китайської війни і дістали назву концесій і сетльментів. Розрізняються вони залежно від способу оформлення прав іноземців на нерухомість: у концесіях іноземці одержують землю через консула, що підлягає іноземній державі, а в сетльментах земля переходить до іноземців безпосередньо від китайської влади [13, с. 21].

Статус сетльментів та концесій був оснований головним чином на сталій практиці, інакше кажучи, через насильницьке захоплення західними державами частини суверенних прав Китаю [14, с. 47].

Американські дослідники цього питання (Морс, Уїлогбі) розрізняють 4 типи концесій і сетльментів у Китаї. До першого типу «концесій у чистому вигляді» вони відносять концесії, у яких території узяті окремими іноземними державами у вічну оренду і розділені на ділянки, передані в суборенду окремим громадянам. На таких концесіях консул держави, яка взяла територію в оренду, є головною посадовою особою [23, с. 19].

Сетльменти в Шанхаї – французький та інтернаціональний (останній утворився внаслідок злиття американського й англійського сетльментів у 1863 році) – становлять другу групу (сетльменти в чистому виді). До них належать землі, виділені для проживання іноземців китайським урядом, але не здані в оренду відповідним іноземним урядам. Ділянки на них реєструються безпосередньо китайською владою.

Третю категорію становлять поселення, що були наявні, наприклад, у порту Чіфу. Тут формально не було утворено ні концесій, ні сетльментів, але за мовчазною згодою певний квартал був наданий під поселення іноземців. Іноземці, які тут проживали, самі придбали собі землю. Вони обрали для самоврядування спеціальний комітет, але цей комітет не мав офіційного положення самоврядного муніципалітету.

До четвертої групи належить поселення в Ючжоу. Китайський уряд експропріював у китайських власників землю, призначену для сетльменту, і здав ділянки в оренду з торгів. Муніципальне керування перебувало в спільному віданні місцевого китайського чиновника та керуючого митницею [13, с. 22, 23].

Взагалі концесійні договори досить часто мали назву орендних договорів, сама концесія мала назву «оренди території» [15, с. 68, 72], а за користування сетльментом передбачалася орендна плата [16, с. 556]. Таке змішання понять вказує на деяку неточність у розумінні оренди на етапі її виникнення.

Формою використання однією державою території іншої, крім зазначених, є також *транзит через територію*. Міждержавний транзит являє собою використання однією державою території (шляхів сполучення) іншої держави для перевезення вантажів, багажу, пошти або пасажирів до якої-небудь третьої держави чи до морського порту, що служить відправним пунктом торговельного мореплавання. Спе-

цифічним різновидом транзиту є використання державою зарубіжних шляхів сполучення як зв'язуючої ланки між двома частинами своєї території, у тому числі для зв'язку з анклавами. У деяких міжнародних документах для позначення держави, територія якої використовується з метою транзиту, вживається термін «транзитна держава» [23, с. 20].

Право транзиту зумовлюється згодою держави, територія якої використовується для транзитних перевезень, і оформлюється двосторонніми чи багатосторонніми угодами заінтересованих держав. Суттєве значення має визнання юрисдикції держави, територія якої використовується для транзитних перевезень [17, с. 224].

Першим в історії міжнародного публічного права договором оренди території, як про це прямо зазначають у своїх роботах російські вчені дореволюційного періоду Л. Шаланд [18, с. 245] та В. Уляницький [4, с. 95], є Брюссельська конвенція від 12 травня 1894 році між Великобританією та Конго.

На підставі цієї угоди Великобританія уступила королю Леопольдові II суверену незалежну державу Конго, на правах оренди (англійський термін «a lease», французький – «a bail») частину єгипетського Судану з долинами Бар-ель-Газаль і Бар-ель-Араб для заняття й управління [18, с. 246]. Л. Оппенгейм називає цю територію «Lado Enclave» [5, с. 31].

Частина орендованих володінь має після смерті Леопольда II знову повернутися до Великобританії, інша ж залишиться за Конго за умови, що воно буде незалежною державою або колонією Бельгії під суверенітетом бельгійського монарха або його спадкоємців.

Для орендованої території мав використовуватися особливий прапор. У подальших випадках оренди, як правило, мало місце одночасне застосування державних прапорів країни-орендодавця та країни-орендаря [19, с. 16] або виключно держави-орендаря [20, с. 126].

Зі свого боку Конго віддало Великобританії також в оренду смугу землі шириною в 25 кілометрів, від найбільш північного порту на озері Танганайка до найпівденнішого пункту на озері Альберта-Едуарда, на тих самих умовах, на яких орендується друга група областей, що уступаються з боку Великобританії на користь Конго. Крім цього, сторони встановлюють, що не будуть шукати жодних політичних прав, крім тих, які даються їм за цією угодою і що на орендованих територіях піддані обох контрагентів будуть рівними у правах.

На цьому юридичний зміст першого договору оренди території вичерпується.

Саме поняття «оренда території» також вимагає деякого уточнення. Воно пов'язане насамперед із закріпленням у міжнародно-правовій свідомості як власне поняття «територія», яке міцно ввійшло у міжнародне право лише в кінці XIX ст. [21, с. 62, 63], так і різних правових режимів території, що відмінні від державної території і не перебувають під державним суверенітетом, не підлягають національному присвоєнню.

Саме тому варто повністю погодитися з проф. Б.М. Клименко, який зазначає, що держава може розпоряджатися тільки тією територією, яка їй належить і не може розпоряджатися тією територією, що поширюється за межі її кордонів і на яку вона не має належним чином встановленого права, наприклад, держава не має права розпоряджатися (уступати, здавати в оренду) тими ділянками території, що визнані нею як спірні, тобто юридична належність яких не визначена остаточно. Для визначення правомірної належності території державі треба виділити два критерії: 1) добровільність входження народів (етносів), що населяють цю територію, до складу цієї держави; 2) набуття території відповідно до міжнародного права часу набуття, визнане усіма зацікавленими державами і насамперед попереднім сувереном [22, с. 21].

Таким чином, можна констатувати, що поява оренди території була зумовлена неможливістю для людства рухатися вперед шляхом колоніалізму, шляхом захоплення державами нових територій. І не випадково сучасне міжнародне право поставило їх поза законом. Зважаючи на цю обставину, можна зробити висновок, що саме оренда території прийшла на зміну концесіям, селlementsам, капітуляціям та заставі території у системі міжнародного публічного права. Усі зазначені інститути пов'язані з певними виключеннями з-під дії влади держави перебування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буроменский М.В. Политические режимы государств в международном праве. (Влияние международного права на политические режимы государств) / М.В. Буроменский. – Харьков : «Ксилон», 1997. – 244 с.
2. Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917) / В.Э. Грабарь. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 492 с.
3. Грабарь В.Э. Залог (в международном праве) / В.Э. Грабарь // Новый энциклопедический словарь. – Т. 18. – М.: Типография Акционерного Общества «Брокгауз-Ефрон». – С. 184, 185.
4. Уляницкий В.А. Международное право / В.А. Уляницкий. – Томск: Типо-литография Сибирского товарищества печатного дела, 1911. – VII+460 с.
5. Оппенгейм Л. Международное право : в 2 т. / Л. Оппенгейм. – Т. I, П/т. 1. – М. : ИЛ, 1948. – 548 с.
6. Бараташвили Д.И. Принцип суверенного равенства государств в международном праве / Д.И. Бараташвили. – М. : Наука, 1978. – 118 с.
7. Гефтер А.В. Европейское международное право. – Спб. : Тип. В. Безоброва и комп., 1880. – XVI+IX+453+133 с.
8. Казанский П. Учебник международного права, публичного и гражданского / П. Казанский. – Одесса : Типо-литография штаба Одесского военного округа, 1904. – LXIII+534 с.
9. Шуршалов В.М. Режим международной опеки / В.М. Шуршалов. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1951. – 192 с.
10. Блюнчли К. Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса / К. Блюнчли. – М. : Тип. Индрих, 1876. – V+561+47+VI с.
11. Ястржембский В. О капитуляциях в Оттоманской империи / В. Ястржембский. – Харьков : Тип. «Печатное Дело» кн. К.Н. Гагарина, 1905. – 510 с.
12. Люсин С.Ю. Из истории происхождения консульской юрисдикции / С.Ю. Люсин, Ф.Р. Сундуков // Сов. ежегодник международного права. 1969. – М. : Наука, 1970. – С. 321–328.
13. Розенблюм Б.Д. Очерки договорного права Китая. Равноправные и неравноправные договоры / Б.Д. Розенблюм. – Харьков : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1928. – 100 с.
14. Гримм Э.Д. Доктрина «Открытых дверей» и американская политика в Китае / Э.Д. Гримм // Международная жизнь, 1924. – № 4–5. – С. 43–52.
15. Договор о предоставлении Германской Империи Концессии в договорном порте Хань-коу. Подписан 3 Октября (21 Сентября) 1895 года // Сборник договоров и дипломатических документов по делам Дальнего Востока 1895–1905 гг. – Спб. : Тип. А.М. Менделевича. – 1906. – С. 68–76.
16. Контракт о принадлежащем Японии селlementsе в Масампо, заключенный между Японским Посланником в Корее и Управляющим Корейским Министерством Иностранных Дел и утвержденный Министром Иностранных Дел Японии Бароном Комурою 16 (29) июня 1902 года // Сборник договоров и дипломатических документов по делам Дальнего Востока 1895–1905 гг. – Спб. : Тип. А.М. Менделевича. – 1906. – С. 555–557.
17. Международное право : [учебник для вузов] / под ред. Г.В. Игнатенко и Д.Д. Остапенко. – М. : Высш. школа, 1978. – 400 с.
18. Шалланд Л.В. Юридическая природа территориального верховенства. Историко-догматическое исследование / Л.В. Шалланд. – Спб. : Тип. Тренке и Фюсно, 1903. – 305 с.
19. Agreement Between the United States and Cuba for Military Cooperation, Signed at Habana on June 19 1942 // Alberto Ferrera Herrera. Straight Flush. – Habana : Jose Marti Publishing House. – 1986. – P. 14–21.
20. Лазарев М.И. Военная база США в Гуантанамо и современное международное право / И.М. Лазарев // Международное право и Латинская Америка / под ред. С.А. Гонионского. – М. : Изд-во ИМО, 1962. – С. 117–147.
21. Стародубцев Г.С. Вопросы территории и государственных границ в трудах русских ученых второй половины XIX – начала XX вв. / Г.С. Стародубцев // Прогрессивное развитие международного права и современность (некоторые правовые институты). Сборник научных трудов. – М. : Изд-во ВЮЗИ, 1981. – С. 62–74.
22. Клименко Б.М. Суверенитет правового государства / Б.М. Клименко // Московский журнал международного права – Moscow Journal of International Law. – М. : Междунар. отношения, 2000. – № 3. – С. 15–22.
23. Стешенко В.М. Оренда території в міжнародному публічному праві : дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Володимир Миколайович Стешенко. – Х., 2001. – 196 с.